

Melita Richter

Urbanistički zavod grada Zagreba
Zagreb, Proleterskih brigada 45

Sociologijska analiza naselja Knežija, Kalinovica, Srednjaci*

Participacija na nivou urbane zajednice znači vraćanje grada njegovim stanovnicima, omogućavanje da oni, utječući na uređenje prostora i njegov razvoj, postanu odgovorni i da osjete da su organizatori vlastita životnog okvira (Sociologie et urbanisme, Colloques et recherches de la Fondation Royanmont, Paris 1970).

I. Smisao sociologijskih istraživanja

Pitamo se: koji je smisao sociologijske analize već zamišljenih, projekiranih i dobrim dijelom izgrađenih novih naselja? Nije li ovo istraživanje samo formalno zadovoljavanje toliko proklamiranog interdisciplinarnog rada?

Ono što smo smatrali dovoljnim odgovorom jest prije svega činjenica da je svako empirijsko istraživanje u urbanoj sociologiji obogaćenje ove discipline, koja počinje pronalaziti putove vlastite afirmacije, u sklopu s već afirmiranim i djelatnim disciplinama. Ono najviše što urbana sociologija može dati jest nov kvalitetni pristup problematici, a to znači mišljenje o urbanom prostoru kao društvenom prostoru. Zato treba poći od osnovnog mjerila svih znanstvenih analiza, normi, kriterija: od čovjeka, građanina koji obitava u tom prostoru, djeluje na njega i osmišljava ga, osmišljavajući tako i svoj život.

Montesquieu je davno rekao: »Da bi se ostvarila velika djela ne treba biti tako veliki genij, ne treba biti iznad ljudi, treba biti s njima.«

Dakako, pretpostavka biti s ljudima nije još dovoljan uvjet da se ostvare i neka relevantna djela za te iste ljude, ali biti s ljudima — a to znači znati njihova nezadovoljstva, potrebe, želje i aspiracije koje se unekoliko odnose ili su uvjetovane prostorom u kojemu žive, rade i provode svoje slo-

* Istoimena studija koje sadržaj ovdje donosimo tek parcijalno i simplificirano, rađena je u Urbanističkom zavodu grada Zagreba a završena je travnja 1974. Studija je rađena za potrebe reambulacije urbanističkog plana južne Trešnjevke. Autori su: Ognjen Caldarović i Melita Richter.

bodno vrijeme, prostorom grada — pretpostavka je osmišljenog urbanizma: urbanizma koji nije izgubio smisao u fizičkoj prestrukturaciji prostora. Urbanizma koji proizlazi iz ljudskih potreba, nadilazi ih, ali ih nikad ne smije zaboraviti ili smatrati irelevantnim.

Ukoliko je koncepcija grada koncepcija društva kome taj grad pripada, onda je koncepcija novih naselja najevidentniji prostor gdje se manifestiraju nove društvene, kreativne, oblikovne i funkcionalne životne snage neke zajednice. Zato sociologijsku analizu života u novim naseljima smatramo potrebnom, dešavala se ona i post festum, ukoliko uočena pozitivna i negativna iskustva ovih naselja mogu korisno poslužiti pri izradi koncepcija i urbanističkih planova drugih »novih naselja«.

Sociologijsku analizu na području Južne Trešnjevke — naselje Knežija, Kalinovica i Srednjaci smatrali smo višestruko korisnom.

a) *Za građane tih naselja*, ukoliko ovaj rad bilo kako potakne vezu između građana i stručnih službi i stvori mogućnost utjecaja građana na sadržajno i fizičko oblikovanje prostora gdje žive.

b) *Za sociologiju*, ukoliko će obogatiti empirijska iskustva koja se odnose na život u novim naseljima.

c) *Za urbanizam*, ukoliko rezultati rada i spoznanje o stavovima, željama i aspiracijama građana mogu utjecati na uspostavljanje novog odnosa u urbanističkoj djelatnosti, odnosa koji znači sagledati prostor u funkciji zadovoljenja potreba građana.

II. Metodologijski pristup

Pri razradi idejnog projekta istraživanja smatrali smo da bi bilo potrebno upotrijebiti slijedeće metode rada: (a) analizu statističkih podataka (prvenstveno o socio-profesionalnoj i dobnoj strukturi naselja); (b) analizu dosadašnjih urbanističkih planova ovog područja; (c) analizu stanja predviđenog Generalnim urbanističkim planom; (d) neposredno opažanje; (e) razgovor s predstavnicima mjesnih zajednica; (f) analizu zapisnika sa sastanaka mjesnih zajednica; (g) anketu; (h) intervju (sa stanovnicima koji žive u individualnim kućama predviđenim za rušenje); (i) analizu štampe (članaka koji se odnose na stanje u naselju); (j) fotodokumentaciju.

Iz objektivnih razloga dio predviđenih istraživačkih metoda upotrebljen je samo djelomično, a dio je izostao.

III. Analiza stanja

Naselja Kalinovica, Knežija i Srednjaci relativno su nova. S kojih se aspekata ona mogu smatrati kao problem? Podaci prikupljeni metodom opservacije pokazali su da se o problematičnosti ovih naselja može govoriti s više razloga:

- zbog pretjerane gustoće stanovanja,
- zbog monotonije fizičke strukture,
- zbog nedovoljne i neravnomyerne sadržajne opremljenosti,
- zbog nedostatne prometne povezanosti s ostalim dijelovima grada,
- zbog nepovoljne socijalne strukture u objektima,

- zbog neujednačenosti života i razdvojenosti u fizičkom i društvenom smislu starog i novog dijela naselja,
- zbog zagađenosti.

1. Pretjerana gustoća naseljenosti

Pretjeranoj gustoći naselja svakako su krivi oni koji naplaćuju zemljišnu rentu i koji hoće da sa što manje površine dobiju što više korisnika, odnosno plaćalaca stanarina, komunalija i sl. Gustoća se uvijek može opravdati racionalnim korištenjem gradskog zemljišta jer je to dovoljan razlog, no u tom bi slučaju bilo nemoguće zanemariti i kvalitetu izvedbe po određenom kriteriju.

Sa sociološkog stanovišta pretjerana gustoća, koje je fizička posljedica suviše velika blizina objekata, odražuje se i u specifičnosti ponašanja pojedinaca.

Osim što blizina objekata i odnosi njihovih volumena mnoge stanove ili dijelove zgrada često lišavaju sunčeve svjetlosti, pa se život u njima manje-više svodi na nivo podrumskog stana gdje je nužno imati stalno upaljeno svjetlo, u ovim je naseljima, osim toga normalna pojava da su na prozorima spuštene rebrenice i platneni zastori zbog suviše blizih susjedovih prozora, a da se i ne govori o prisilnoj intimizaciji sa susjedom preko puta, ili o glasnom puštanju glazbe kao zvučne kulise, kako bi se prikrilo razgovor ukućana, itd. Tako se podsvjesno rađa averzija prema susjedima: doživljava ih se kao strane i nepoželjne osobe koje se samom svojom prisutnošću prisilno uvlače u tuđi život.

Stvara se i specijalan tip socijalne kontrole, često neželjen ali stimuliran upravo fizičkom organizacijom prostora. Takav prisilni kolektivizam u stambenom smislu ima više negativnih reperkusija: nastaje osjećaj odbojnosti i zatvorenosti prema susjedstvu a socijalni kontakti »na daljinu« dobivaju smisao netrpeljivosti i izrugivanja. Osim što vizuelna usmjerenost u vječito istu fizičku strukturu izaziva osjećaj monotonije, takvi susjedski kontakti stvaraju i negativni doživljaj bliže okolice.

Slično bi se moglo reći i o odnosima u samim zgradama. Zbog načina gradnje kuće (armirani beton, loša zvučna izolacija, niski stropovi, tanki zidovi i sl.) susjedski odnosi u zgradama često su karakterizirani netrpeljivošću i doživljavanja drugoga kao smetnje (npr. susjed kao izvor nepredvidive buke).

A kako je način moderne izgradnje u pogledu upotrebe materijala i organizacije prostora danas uglavnom sličan, ovaj faktor sistematski je prisutan u načinu modernog stanovanja kolektivnog tipa.

Međutim, gustoća naseljenosti može značiti racionalan i kvalitativno pozitivan element ukoliko zadovoljava:

1. mogućnost stvaranja svijesne, a ne prisilne društvenosti;
2. mogućnost privatizacije i individualizacije vlastitog načina stanovanja bez nametnutih interferencija.

2. Monotonija fizičke strukture

Kao i sva nova naselja kolektivnog tipa, stanovanja, tako i ova promatrana čine manje-više cjelinu jedinstvenog urbanističkog poimanja organizacije prostora.

Cijela arhitektura stambenog prostora blokovski je i tipski organizirana i nema nekih vidljivih pristupa različitog tretmana. Jedino je vremenski element u pitanju: što je naselje mlađe i »progresivnije« to tendira visini (kolika je tu uloga tržišnog mehanizma i zemljišne rente?).

Specifičnost ili tzv. ambijentalnost fizičke strukture ne postoji. Sve su ove forme vidljive i viđene u našem i nekim drugim gradovima i njihovim naseljima: jednoličnost oblika usađene u pravokutni raster ulica, bez elemenata simbolike identifikacije prostora, nedefiniranost međuprostora sa potpunim odsustvom senzibiliteta za rješavanje pojedinih detalja koji pridonose stvaranju urbanog tkiva (fontane, skulpture, spomenici, mobilni, klupe . . .) neustaljena imena ulica, slični odnosno isti ulazi u kuću, sve to stvara dojam monotone i bezličnosti strukture, te može utjecati na stvaranje psihološke učmalosti i izdvojenosti.

Dominantan je dakle koncept stanovanja u anonimnim objektima u okvirima anonimnih i svuda sličnih naselja. Zajedništvo kao koncept ne traži se formom, ljudi ničim nisu jedni na druge upućeni. Često se takvo stanovanje shvaća kao prednost, pogotovu u intelektualnim krugovima koji pokušavaju naći mir u zidovima takve oaze i ne žele se nikako baviti problemima svog (stambenog) naselja. Ova reakcija dobrim je dijelom logična posljedica dijeljenja stana od rada, kućnog od radnog života, što nije uopće psihološki ili npr. intelektualno stimuliran faktor nego posljedica odgovarajuće (uglavnom jednodimenzionalne) organizacije prostora.

Mogućnost kreativnosti i slobode djelovanja na životni prostor važna je psihološka komponenta, a ujedno i jedna od osnovnih društvenih potreba. Ta kreativnost u ovako koncipiranim i determiniranim naseljima svedena je na minimum. Momenat fleksibilnosti i podešavanja funkcija i volumena stambenih jedinica npr. potpuno je zanemaren. Čovjek ulazi u prostor kubusa kojemu se mora prilagođivati sa svim svojim promjenljivim potrebama, aspiracijama, biološkim ciklusima (povećanje obitelji, generacijske razlike, potrebe za profesionalnim prostorom ili prostorom za hobije i sl.).

Sputavanje i onemogućavanje utjecaja i kreativnog izražavanja pojednaca na životni prostor velika je greška postojećeg urbanizma. Ukoliko ona počinje na nivou stana i njegove strukture, pa se ponavlja na nivou zgrade, ne može se očekivati da se na nivou naselja zbiva nešto drugo. Zato je logičan slijed takva odnosa ponašanja stanovnika prema slobodnim površinama i zajedničkim namjenama kao prema »ničijoj zemlji«.

Element personalizacije i posvajanja prostora odsutan je na svim nivoima što dobrim dijelom potencira osjećaj monotone i otužnosti novih naselja.

3. Socijalna struktura

Problem socijalne strukture stanovništva u promatranim naseljima postavlja se u smislu postojanja pojedinih zgrada koje imaju homogeno socijalno-profesionalno stanovništvo. U pojedinim objektima naime žive domaćinstva, kojih su nosioci stanarskog prava iste profesije. Tako nailazimo objekte koji su u potpunosti nastanjeni inženjerima tvornice »Rade Končara«, radnicima ZET-a, službenicima SUP-a, zatim poseban objekt penzioniranih službenika SUP-a, oficira JNA, službenika JŽ, službenika PTT, penzioniranih viših oficira JNA, prosvjetnih i kulturnih radnika.

Ova ujednačena struktura po objektima nije još sociološki dovoljno ispitana te je naznačujemo kao mogući problem za detaljniju analizu, ali smatramo da je ona negativna jer upućuje na mogućnost socio-profesionalne izdvojenosti i segregacije u prostoru.

4. Razdvojenost starog i novog dijela naselja

Ova razdvojenost je logična. Ona proizlazi iz same geneze naselja, iz razdvojenosti vremena i ideologije kojima propadaju. No, ipak postoje razlozi da se zapitamo za opravdanost društvenog odnosa prema starom dijelu naselja i njegovim stanovnicima. Njihove kuće predviđene su za rušenje no, ta predviđenost traje već godinama, a oni i dalje opstojе, žive sa svim neizvjesnostima onih koji ne pripadaju više postojećem, a ne znaju još za buduće.

Sigurno je da je i socijalna uvjetovanost starog i novog dijela naselja različita, pa je tako različit i tip društvenosti.

Tip društvenosti koji je proizlazio iz individualnog načina stanovanja bitno je drugačiji od onog kolektivnog.

Individualne kuće »crvene Trešnjevke« bile su radničke. Nova naselja to nisu.

Sve to pridonosi stvaranju nehomogene prostorne cjeline u kojoj doduše egzistira staro uz novo ali dodira nema, nema zajedničkog jezika jer nema ni zajedničkih interesa.

5. Nedovoljna i neravnomjerna sadržajna opremljenost

Najveći nedostatak naselja jest upravo u tome što su naselja — da ne upotrijebimo već odiozan naziv — spavaonice, pa i sadržajna njihova struktura tome podešena. Tim naseljima nedostaju ostale dimenzije koje su pretpostavka stvaranja homogenog urbanog tkiva, dimenzije koje zadovoljavaju funkcije rada, odmora, rekreacije i kulturnog naslijeđa.

6. Zagađenost

Osnovni izvor zagađenosti građani naselja vide u individualnim automobilima, njihovim ispušnim plinovima, buci koju stvaraju i uništavanju zelenih površina i slobodnih prostora na kojima se zaustavljaju. Tek zatim dolaze ostali izvori zagađenosti: zagađenje zraka Zagreba, pa prema tome i ovih naselja dosta je veliko. Posebno u danima tzv. niskog atmosferskog pritiska, dim i buka obližnjih tvornica, vlaka, dima iz kotlovnica centralnog grijanja, buka djece i ljudi zbog slabih izolacija unutar zgrada, zagađenost zbog niske kulture stanovanja itd.

Ako se pri tome uzme u obzir činjenica da građani naselja osjećaju veliku potrebu za zelenim površinama, koje bi služile kao faktor poboljšanja ekoloških uvjeta (u više navrata zahtijevali su da se zasade kompleksi visokog zelenila, aleje, dok im se u stvarnosti nude zelene površine u obliku travnjaka ili nekakvo kržljivo šiblje) onda je pitanje stanja i odnosa prema prirodnom okolišu još ozbiljnije.

Naselja Kalinovica, Knežija i Srednjaci nisu problematičnija ili manje problematična od ostalih dijelova grada što se tiče elemenata ekološke krize. Svijest o postojanju tih elemenata visoka je jer je životno uvjetovana. No, ona traži širu društvenu akciju koja znači preispitivanje sistema vrijed-

nosti (prioritet individualnom automobilu, javnom prometu, pješaku?) a nikako se ne može zaustaviti i rješavati palijativnim mjerama u izdvojenim segmentima grada.

IV. Podaci o anketi

Ispitivanje na području Južne Trešnjevke izvršeno je poštanskom anketom. Ispitanici su izabrani metodom slučajnog izbora, a stambeni objekti koji su uzeti u obzir zastupljeni su prema učešću broja stanovnika i stanova u njima.

Anketa je provedena na području gdje živi 29.300 stanovnika. Ukupno je podijeljeno 1000 upitnika. Upitnici su poslani u travnju 1973. Postotak vraćenih upitnika dosta je visok (38%). Smatramo, ipak, da su podaci ankete samo dijelom identifikacirali osnovne probleme naselja i da cjelokupna problematika naselja nije osvijetljena.

Anketnim upitnikom nastojali smo obuhvatiti slijedeće tematske cjeline:

- strukturu stanovnika po dobi, spolu, profesiji i radnom odnosu
- prostorno porijeklo
- tip kuće u kojoj ispitanik živi
- odnos čovjek-naselje; utjecaj okoline na način života
- međuljudske odnose — susjedske, prijateljske, rodbinske, odnos djece s djecom
- Čovjek - naselje
 - a) emotivan odnos
 - b) funkcionalan odnos
- identifikacija s naseljem
- identifikacija sa zgradom
- društvenost
 - a) u naselju
 - b) u zgradi
- odnos čovjek - stan
- promet
- odnos stanovanja - radno mjesto
- sadržajna struktura naselja i aspiracije građana u odnosu na nju
- svijest o naselju kao o zasebnoj cjelini
- prioritet akcija prema percepciji stanovništva
 - odnos prema prirodnom okolišu
- subjektivan sud o naselju
- stupanj zadovoljstva

Rezultati anketnog ispitivanja veoma se interesantni, no, na žalost zbog ograničenja prostora, ovdje je nemoguće detaljnije iznositi elemente tih rezultata.

V. Umjesto zaključka

Međuzavisnost fizičke i društvene strukturiranosti danas je opće znana činjenica. Međutim, još su uvijek kod nas veoma rijetki sociološki ili drugi radovi koji bi izučavali na koji način određena urbana cjelina utječe na tip društvenog ponašanja, na determiniranost potreba, želja, aspiracija građana

na i obrnuto, na koji način društveno ponašanje uvjetuju fizička struktura naselja. Zato smatramo da je rad na ovom istraživanju iako tek parcijalnim rezultatima pridonio obogaćenju saznanaja o problematici novih gradskih naselja, o njihovim prednostima i nedostacima, i o životu njihovih stanovnika.

Ono što bi autore kao stručnjake i građane posebno radovalo jest da ovim radom pospješe proces novog odnosa u domeni urbanističkog djelovanja a to je afirmacija samoupravnog sistema planiranja koje negira postojanje urbanističke djelatnosti kao izdvojene i zatvorene u vlastite stručne postulate a otvara, prije svega, mogućnost utjecanja građanina.

Melita Richter

SOCIOLOGICAL ANALYSIS OF KNEŽIJA, KALINOVICA AND SREDNJACI COLONIES

(S u m m a r y)

The following text is the shortened form of a greater study, elaborated in the Zagreb Urban Institute, for the requirements of reambulation in the urban plan of south Trešnjevka. The study is a rare one, dealing with the research of relations between the influences of newformed urban agglomeration, upon the life of people. The research was completed in April, 1974., and it served as a contribution of sociologists, to the practical work of urbanists-architects.

Methodical approach has set important aims: analysis of statistical data (socioprofessional and age structures of colonies), analysis of the hitherto known urban plans, related to that field, analysis of the situation anticipated by GUP, observation, conversation with representatives of local community, analysis of the minutes from the meeting of local community, survey, interview with the dwellers, living in individual houses that are to be pulled down, analysis of press, photodocumentation. Just a part of results, received by the method of observation, has been presented in the text, and the results point at the following problems referring to the new colonies:

1. too great a number of dwellers
2. monotony of physical structure
3. insufficient and unequal structure of the content
4. insufficiency of traffic connection with other parts of the town
5. unfavourable social structure per objects
6. discrepancy between the life of the old and new parts of colonies, and separateness in physical and social sense
7. ecological problem

The research has completed knowledge obtained by means of observation. With the help of a postal questionnaire (from 1.000 sheets, 38% has been sent back), some other relevant problems of the whole population have been observed too.

If we consider the conception of town as the conception of a society in which that town exists as the natural one, the conception of new colonies can be taken then, as the most evident area, in which the new social, creative, formative and functional living forces of one unit, are being manifested. That is why the sociological analysis of the life in new colonies, has been considered necessary, regardless of whether it takes place post festum, because the comprehended positive and negative experiences can usefully serve in working out the conceptions and urban plans for other urban agglomerations.

Translated by *Biserka Cesarec*